

Mirjana Repanić-Braun

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Paulus Antonius Senser – osječki slikar ili slikar iz Pečuha?

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 24. 10. 2000.

Sažetak

Tragom formalno stilskih obilježja na slici Porcijunkulski oprost koju je 1753. godine naslikao Paulus Antonius Senser, a đakovački župnik Bartolomej Knežević poklonio franjevačkom samostanu u Visokom, u provinciji Bosne Srebrene, pripisan je s razlogom istome slikaru povelik broj nesigniranih djela koja se nalaze u franjevačkim samostanima i crkvama na području Slavonije. Poistovjećenje slikara Sensem s osobom Paulusa iz Pečuha kojeg Liber memorabilium vukovarskog samostana spominje kao autora velike, tijekom Domovin-

skog rata otuđene slike Večera u Emausu (1756) i dviju oltarnih pala s prikazima Sv. Josipa sa Isusom i Sv. Antuna Padovanskog, upućuje nas od Osijeka prema Pečuhu kao drugom boravištu ili mogućem ishodištu našega slikara. Daljnja istraživanja pokazala su da se istome autoru može pripisati slika na glavnom oltaru bivše franjevačke crkve u Pečuhu, dvije slike s bočnih oltara u bivšoj isusovačkoj crkvi Sv. Mihovila u osječkoj Tvrdi te slike s prikazima Bogorodice od ružarija i Sv. Bartolomeja.

Tragom formalno stilskih obilježja na slici *Porcijunkulski oprost* (sl. 1) koju je 1753. godine naslikao Paulus Antonius Senser, a đakovački župnik Bartolomej Knežević¹ poklonio franjevačkom samostanu u Visokom, u provinciji Bosne Srebrene, pripisan je s razlogom istome slikaru povelik broj nesigniranih djela koja se nalaze u franjevačkim samostanima i crkvama na području Slavonije.² Nažalost, arhivski izvori o slikarevu životu i djelovanju ne idu ukorak sa sve većim brojem atribucija. Ostaje i nadalje osamljen šturi zapis u knjizi vjenčanih koja se čuva u osječkom Povijesnom arhivu. Taj podatak pronašao je Kamilo Firingner proučavajući izvore za likovnu umjetnost Osijeka. Ponovljen je u literaturi nekoliko puta,³ i sada je, u želji da se pronađe barem još pokoji podatak o *osječkom slikaru*, ponovno provjeren. Sednoga siječnja 1740. godine zapisano je: *Christianus Ernestus Gabriel Ludi-Magister cum Virg. Catharina Fuxin – Paulus Antonius Senser Pictor et Philippus Mayer cives.*⁴

Poistovjećenje slikara Sensem s osobom Paulusa iz Pečuha kojeg *Liber memorabilium* vukovarskog samostana spominje kao autora velike, tijekom Domovinskog rata otuđene slike *Večera u Emausu* (1756), i dviju oltarnih pala s prikazima Sv. Josipa sa Isusom i Sv. Antuna Padovanskog, upućuje nas od Osijeka prema Pečuhu kao drugom boravištu ili mogućem ishodištu našega slikara.⁵ Jedno od mjesta na kojem smo mogli tražiti bila je bivša franjevačka crkva u tome gradu. Na glavnome oltaru nalazi se slika patrona u prizoru stigmatizacije. (sl. 2) Njezinu dinamičnu kompoziciju tvori mreža krupnih likova, sudionika prizora, koji svojim pokrenu-

tim tijelima ispunjaju gotovo čitav slikani prostor. Među njima jedva se nazire dubina plavo obojene vedute s perspektivno umanjenim prikazom Porcijunkule, a scenografija prizora u prednjem planu simbolično je obilježena kulisama zagasitosmeđih, mahovinom obraslih i postrance razmaknutih stijena. Dijagonale po kojima se povezuju likovi u potpunosti negiraju tektoniku kadra. Najznačajnija je ona koju otčitavamo u smještaju likova Sv. Franje u donjem lijevom dijelu kompozicije i razapeta Krista desno gore. Kompozicija je toliko složena da bi mogla biti invencijom samog autora, dok impostacije pojedinih likova zasigurno duguje grafičkim predlošcima. Što je na toj slici blisko djelima pripisanim Senseru? Maniristička scenografija koju među inima, premda drugačije ostvarenu, nalazimo i na jedinjoj potpisanoj slici, onoj s prikazom porcijunkulskog oprosta u Visokom; stilizacija i naglašena dekorativnost draperija, zvučni kromatski naglasci podvučeni udarima svjetla kako bi se postigla dramatičnost prizora; tipologija. Izražajnost karakterističnih fizionomija potcrtana je živim govorom otvorenih dlanova, lajtmotiv koji uočavamo na svim slikama pripisanim istome kistu. Nažalost, ni slika u Pečuhu, kao ni većina onih sačuvanih u Hrvatskoj, nije bila pošteđena prilično radikalnog obnoviteljskog zahvata, zbog kojega su forme ponešto tvrđe, a površine jednostavnije.

Morfološko-tipološka prepoznatljivost i stilska dosljednost omogućuje da se, unatoč kroničnom pomanjkanju arhivskih izvora, Senserovu opusu⁶ pribroje i sljedeće slike: *Zanos Sv. Tereze Avilske* i *Majka Božja Pomoćnica* s bočnih oltara pod

1. Porcijunkulski oprost, Visoko (Bosna i Hercegovina), franjevački samostan

1. *The Porziuncola Indulgence, Franciscan monastery, Visoko*

2. Stigmatizacija Sv. Franje Asiškog, Pečuh, župna crkva Sv. Franje

2. *Stigmatization of St. Francis of Assisi, St. Francis' parish church, Pécs*

trijumfalnim lukom u crkvi Sv. Mihovila u osječkoj Tvrđi, *Bogorodica od ružarija* u Velikoj te *Sv. Bartolomej* sada u zbirci Požeške biskupije.⁷

Slika *Majke Božje Pomoćnice* (sl. 3) nalazi se na retablu desnog bočnog oltara u crkvi sv. Mihovila u Osijeku. Zaprema njegov veći dio, a on, sveden na okvir, rubi je uskim volutama niz koje klize nanizani lambrekeni, predelom s rezbarenim ukrasima od stilizirana akantusova lišća i kruni njegovim isprepletenim izduženim volutama koje ga datiraju u sredinu 18. stoljeća. Upravo pedesete godine moguće su vrijeme nastanka same oltarne pale, o kojoj ne nalazimo podataka u prijepisu ljetopisa, original kojeg se čuva u arhivu u Budimpešti. Ni vrlo neredoviti zapisi vizitatora ne spominju taj oltar kao ni njegov pandan s lijeve strane trijumfalnog luka. U katalogu izložbe *Isusovačka baština u Hrvata Majka Božja Pomoćnica* pripisana je nepoznatom bečkom slikaru. Međutim, usporedba sa Senserovim djelima dovodi do drugačijeg zaključka. Osječka slika jedna je od brojnih »vjernih kopija« istoiimene slike Lucasa Cranacha koja se nalazi na glavnom oltaru župne crkve Sv. Jakova Apostola u Innsbrucku.⁸ Cranachova slika danas je središnji dio oltarne pale koju je 1788. godine naslikao tirolski slikar Josef Schöpf iz Telfsa.⁹ Dvije najstarije kopije Cranachove *Majke Božje Pomoćnice* naslikao je 1637. i 1654. godine prema originalu Michael Waldmann, slikar podrijetlom iz Freiburga u Breisgau. Obje se nalaze u Innsbrucku, a ona iz 1654. godine umet-

nuta je, na isti način kao i originalna slika, u oltarnu palu Johanna Paula Schora na glavnom oltaru župne crkve Majke Božje Pomoćnice (Maria Hilf).

Kompozicija osječke slike slijedi način na koji su originalna Cranachova *Madona* i Waldmannova kopija u Innsbrucku ukomponirane u velike oltarne pale drugih slikara. Središnji dio slike pripada neznatno slobodnijoj replici innsbruskog originala, uokvirenoj pozlaćenim i bogato ornamentiranim slikanim okvirom. Nose ga i okružuju anđeli ispunjavajući tijelima gotovo cjelokupni slikani prostor, otvoren u donjem lijevom dijelu kadra pejzažom niskog horizonta i vedutom udaljena grada. Meki kromatizam zlatnog okera, sivkastozelelenih, kao i utišanih sivoplavih tonova s izrazitim naglascima crvene boje i vješto slikani razigrani anđeli, neosporno ukazuju na Senserov izraz. Autor je, slikajući oltarnu palu za bivšu isusovačku crkvu na osječkoj Tvrđi, iskoristio osnovnu zamisao tirolskih uzora, ali anđele koji slave Bogorodicu naslikao je prema drugim predlošcima i vješto uklopio u razigranu i privlačnu kasnobaroknu cjelinu.

Slika sv. Terezije (sl. 4) na istovjetnom oltaru s lijeve strane pod trijumfalnim lukom podsjeća na sustavnost isusovačkog nastojanja u provedbi davno ispisanih postulata o post-tridentskoj ikonografiji do u kasno 18. stoljeće. Likovno, ona govori posve istim rječnikom formalno stilskih i morfoloških osobina kao i prikaz Majke Božje Pomoćnice. Zgusnutom kompozicijskom strukturom, svjetlosnim učincima i

3. Majka Božja Pomoćnica, Osijek, župna crkva Sv. Mihovila u Tvrđi
3. *The Merciful Mary*, St. Michael's parish church, Osijek, Tvrđa

4. Zanos Sv. Tereze Avilske, Osijek, župna crkva Sv. Mihovila u Tvrđi
4. *Exultation of St. Theresa of Avil*, St. Michael's parish church, Osijek, Tvrđa

odabirom boja nadovezuje se također na prikaz stigmatizacije iz franjevačke crkve u Pečuhu kao i na *Porcijunkulski oprost* u visočkom samostanu. (sl. 5, 6, 7, 8) Na osječkoj slici postavljena je svetica u samo središte kompozicije. Krupni i sitni anđeli zajedno s krilatim anđeoskim glavicama i golubicom nadahnuća slave Terezinu mističnu ekstazu. Strelica u rukama krupna anđela usmjerena je prema plamtećem srcu, pokazujući kakvu zaštitu možemo tražiti moleći se svetoj karmelićanki. Sam slikani prostor nejasan je i tonski prigušen pa se likovi doimlju kao da su gotovo reljefno istaknuti. Svjetlo i sjena pomno sudjeluju u modelaciji volumena, glatkih i punih na obnaženim djelovima tijela, rastočenih i zaigranih u opisima draperije. Neosporna je sličnost među likovima s te i s ostalih Senserovih slika. U njihovoj realizaciji priklonio se jednakim prototipovima kakve nalazimo na prikazu Majke Božje Pomoćnice (Osijek), prikazu porcijunkulskog oprosta (Visoko), stigmatizacije (Pečuh) ili na slici *Bogorodica od ružarija* u Velikoj, još jednom do danas nepoznatom djelu istog autora.

Prikaz Bogorodice od ružarija (sl. 9) bio je naslikan za oltar, što možemo zaključiti po njenom polukružno zaključenome formatu. Danas je jedna od nekoliko umjetničkih predmeta u zbirci Dijecezanskog muzeja – odjel Velika, u prostorijama negdašnjeg franjevačkog samostana. U 18. je stoljeću gotička, u nekoliko navrata prerađivana crkva Sv. Augustina bila tridesetih godina 18. stoljeća opremljena baroknim inventarom. Premda nepoznata ishodišta, *Bogorodica od ružarija* mogla se je nalaziti na oltaru posvećenom Majci Božjoj. Opis crkve iz 1730. godine u kojem se spominje *Blažena Djevica koja drži dijete Isusa*¹⁰ toliko je nedostatan i donekle preuranjen za Senserovu sliku. Ipak, činjenica da je taj slikar izveo ponajviše svojih djela upravo za franjevce, ne isključuje mogućnost da je naručena upravo za taj oltar. Pukim slučajem ostala je gotovo nedirnuta pa, premda u lošem stanju, govori više o samome slikaru nego neka druga »cjelovitija« djela. Središnje postavljena Madona s Djetetom u krilu jedna je od brojnih inačica Bogorodice od ružarija s ikonografskim simbolima Bezgrešne pod nogama. Vjernici, muževi s njene des-

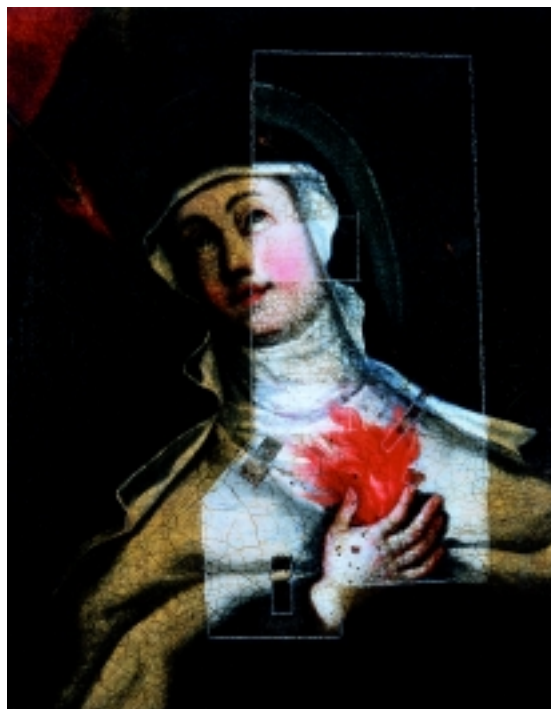
5. Stigmatizacija Sv. Franje Asiškog (detalj), Pečuh, župna crkva Sv. Franje

5. *Stigmatization of St. Francis of Assisi (detail), St. Francis' parish church, Pécs*

6. Stigmatizacija sv. Franje Asiškog (detalj), Pečuh, župna crkva Sv. Franje

6. *Stigmatization of St. Francis of Assisi (detail), St. Francis' parish church, Pécs*

7. Zanos sv. Tereze Avilske (detalj), Osijek, župna crkva Sv. Mihovila u Tvrđi

7. *Exultation of St. Theresa of Avil (detail), St. Michael's parish church, Osijek, Tvrđa*

8. Zanos Sv. Tereze Avilske (detalj), Osijek, župna crkva Sv. Mihovila u Tvrđi

8. *Exultation of St. Theresa of Avil (detail), St. Michael's parish church, Osijek, Tvrđa*

9. Bogorodica od ružarija, Velika, Dijecezanski muzej – odjel Velika (pri župnom uredu)

9. *Mother of God of Rosary, Diocesan museum (within the parish office), Velika*

10. Sv. Bartolomej, Feričanci, kapela Sv. Bartolomeja, sada u zbirci Dijecezanskog muzeja Požeške biskupije u osnivanju

10. *St. Bartholomew, Feričanci, St. Bartholomew's chapel, at present in the collection of the Diocesan museum of the Požega Diocese, currently in the process of foundation*

ne, a žene s njene lijeve strane, podsjećaju ujedno na prikaze Bogorodice zaštitnice s plaštom.¹¹ Suzdržana i konvencionalna kompozicija i prevladavajući diskretni kromatizan zlatnog okera, ružičaste, zagasitoplave i smeđe boje, s gotovo zanemarivim naglaskom crvene, vremenski je udaljuje od prethodno spomenutih slika, govoreći o vremenu nastanka bližem dataciji oltarne pale *Apoteoza Sv. Ivana Nepomuka* (oko 1742. g.) u osječkoj franjevačkoj crkvi.¹²

Koloristička suzdržanost svakako nije obilježje slike Sv. Bartolomeja (sl. 10) s prikazom njegove mučeničke smrti, iz istoimene kapele u Feričancima u Slavoniji. Na Senserov način upućuju ponajprije izrazite tipološke podudarnosti iz autorova poznatog repertoara, a potom na Senserovim slikama često nazočan detalj – umanjeni prizor koji prati i tumači središnji svetački lik. Osim naturalistički datog prizora mučenja, slikana je sumarno i brzo i vjerojatno pripada kasnijim proizvodima slikareve radionice.

Inspiraciju za svoje radove Senser je nedvojbeno nalazio u tirolskom slikarstvu prve polovine 18. stoljeća. Premda kvalitetom ne bi udovoljio prohtjevima jednog Altomonteja, Grana, Paula Trogera ili 50-ih godina veoma traženoga Michaela Angela Unterbergera, ne može se posve zanijekati njegovo slikarsko umijeće. Pogled izbliza na njegova djela otkriva kvalitetu detalja koji su bili pošteđeni preagresivnih obnoviteljskih zahvata, ili su tijekom vremena izgubili naknadno izvedene retušije. Na Senserovo moguće stilsko podrijetlo ukazuju kompozicijske cjeline i pojedinosti u obradi tema. Od-

nos likova i prostora na nekim slikama iz Senserove radionice utemeljen je na rješenjima bliskim realizaciji istih tema na Unterbergerovim slikama, pri čemu ne treba zanemariti i neposrednu ulogu konkretnih i starijih grafičkih predložaka.¹³

Paulus Antonius Senser ili *Paulus iz Pečuha*, kako je zapisano u vukovarskoj samostanskoj kronici, bio je četrdesetih godina 18. stoljeća, kada se može datirati njegovo prvo poznato djelo, spomenuta oltarna pala s prikazom Sv. Ivana Nepomuka u osječkoj franjevačkoj crkvi, stilski opredijeljen, a njegov slikarski izraz bio je već tada doraden u okvirima njegovih izražajnih mogućnosti koje nisu pokazale znatniji odklon u petom desetljeću, u vrijeme njegove najintenzivnije aktivnosti.

Razdoblje Senserova školovanja, naučavanja i djelovanja, između drugog i šestog desetljeća, a najintenzivnije 50-ih godina 18. stoljeća, bilo je u Ugarskoj, gdje pretpostavljam da je Senser stekao vještine slikarskog zanata, obilježeno prevladavajućim utjecajem stila bečke akademije u kojoj se školovala većina tirolskih umjetnika toga vremena. Osim posrednog utjecaja tirolskog slikarstva posredstvom djela Johanna Lukasa Krackera (1717–1779), Josepha Ignaza Mildorfera (1719–1775), Johana Ignaza Cimbala (1722–1795) i Stephana Dorffmeistera (1729–1797), ugarski barok i rokoko rastao je također u neposrednom ozračju djela austrijskih majstora koji su se, poput Paula Trogera, Unterbergera ili kasnije Franza Antona Maulbertscha, odazivali na brojne pozive mađarskih naručitelja.

Bilješke

- 1
Na poledini slike zapisano je: *Ex Devota Clientela et pia Eleemosyna Curavit fieri F. Bartholomeus Knexevich a Dikaovo Vicarus loci Anno 1753.*
- 2
Usporedi u: **S. Rakić**, *Osječki slikar Paulus Antonius Senser*, »Peristil«, br. 33, Zagreb, 1990, str. 113–124. Autorica priloga o slikaru Senseru pronašla je sliku na tavanu franjevačkog samostana u Visokom. Tamo je vjerojatno dospjela iz samostana u Kraljevoj Sutjesci, gdje se nalazi još jedna slika istog autora, jer je zgrada franjevačkog samostana i gimnazije u Visokom sagrađena potkraj 19. stoljeća. Slika je bila restaurirana i izložena na izložbi *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*. Usporedi također u: **M. Repanić-Braun**, *Barokno slikarstvo u Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda*, Tiskopis doktorske disertacije, Zagreb, 1999, str. 159–178.
- 3
K. Firinger, *Likovna umjetnost u Osijeku u 18. i početkom 19. stoljeća*, »Tkalčićev zbornik« (I), Zagreb, 1955, str. 138. Izvor navode **I. Lentić-Kugli** u svojem tekstu o slikarstvu 18. stoljeća u Slavoniji za katalog izložbe *Umjetnost 18. stoljeća u Slavoniji* (1971), i **S. Rakić** u prilogu o P. Senseru u »Peristilu« (1990).
- 4
Liber Copulatorum in Praesidio Essekiniensi ab Anno MDCCXXXIX; str. 63.
- 5
Usporedi u: **M. Repanić-Braun**, *nav. dj.*, str. 173.
- 6
Čine ga za sada, osim spomenutih slika iz Visokog i Vukovara, slika *Bezgrešne Bogorodice* u Kraljevoj Sutjesci u Bosni i *Sv. Antun Padovanski* u Dijecezanskom muzeju Đakovačke biskupije. Dopunio ga je i stanoviti broj djela koja se nalaze u crkvama i samostanima na području Hrvatske provincije Sv. Ćirila i Metoda: oltarna pala s prikazom *apoteoze Sv. Ivana Nepomuka* u franjevačkoj crkvi u Osijeku, *Sv. Valpurga*, *Sveta Obitelj*, *Sveti Bonaventura*, *Zanos sv. Franje Asiškog* i *Sv. Didak* u osječkom franjevačkom samostanu te oltarne pale s prikazima *Sv. Franje Asiškog u molitvi* i *Sv. Ane koja podučava Bogorodicu* u franjevačkoj crkvi Presvetog Trojstva u Slavanskom Brodu.
- 7
Kako do danas zbog objektivnih razloga nije bilo moguće posjetiti franjevačke samostane u Vojvodini, ponajprije Bač, koji sudeći po knjizi o. Paškala Cvekana, čuva bogatu kulturnounjetničku baštinu iz baroknog razdoblja, samo ću spomenuti negdašnju oltarnu palu s prikazom *Sv. Roka*. Za nju Cvekan tvrdi da je rad Antuna Kriega iz Apatina, izveden 1864. godine za oltar posvećen tome svecu. Premda slaba, reprodukcija u knjizi govori u prilog mogućoj atribuciji Paulusu Antoniusu Senseru.
- 8
I. Lentić-Kugli, *Kopije bmw auxiliatrix Lucasa Cranacha u slikarstvu Slavonije XVIII. stoljeća*, »Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske«, godina XX, br. 3, Zagreb, 1971, str. 16.
- 9
J. Ringler, *Die Barocke Tafelmalerei in Tirol*, Universitätsverlag Wagner, Innsbruck-München, 1973, str. 217.
- 10
O samostanu i starom i novom inventaru pisao je **P. Cvekan** u: *Velika i njena bogata prošlost*, Velika, 1982.
- 11
Sličnu, ali rječitiju kombinaciju nalazimo u Sloveniji, u župnoj crkvi Sv. Mihovila u Radljima. O tipu Bogorodice usporedi u: **L. Menaše**, *Marija v slovenski umetnosti*, Celje, 1994, str. 183.
- 12
Slika *Sv. Ivana Nepomuka* pripada Senserovim ranijim poznatim radovima. Sam oltar podignut u čast tome svecu nalazi se na današnjem mjestu od 1742. godine, kada je na njemu slavljena prva svečana misa u čast Sv. Ivanu Nepomuku, a dao ga je podići komorski blagajnik i samostanski sindik Augustin Franjo Kohlhund. Usporedi u: **P. Cvekan**, *Osječki franjevci*, Osijek, 1987, str. 84.
- 13
Senseru pripisana slika s prikazom *Marije Pobjednice* iz franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci u Bosni jedna je od inačica istoimene teme iz opusa Carla Maratte. Usporedi u: **B. First**, *Odmevi Marattove ikonografije v slikarstvu na slovenskih tle*, Ljubljana, 2000, str. 183.

Summary

Mirjana Repanić-Braun

Paulus Antonius Senser – a painter from Osijek or a painter from Pécs?

Because of the formal-stylistic characteristics of the painting *The Porziuncola Indulgence* painted by Paulus Antonius Senser in 1753, and donated by the Đakovo parish priest Bartolomej Knežević to the Franciscan monastery in Visoko, in the province of Bosnia Srebrena, a larger number of unsigned works in the Franciscan monasteries and churches of Slavonia have for the same reason also been attributed to the same artist. The identification of the painter Senser with Paulus from Pécs leads us from Osijek to Pécs as the possible birth place of our painter. Paulus is mentioned in the Liber memo-

rabium in the monastery at Vukovar as the painter of the great *Dinner at Emaus* (1756), stolen during the Croatian War of Independence, and also of two altar reliefs representing St. Joseph and Jesus and St. Anthony of Padua. Further studies have shown that the same painter might also be the author of the painting on the main altar of the former Franciscan church in Pécs, two paintings on the lateral altars in the former Jesuit church of St. Michael in the Osijek Tvrđa (Fortress), and the paintings representing Mother of God of Rosary and St. Bartholomew.